

ТЕОРІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ ДИДАКТИКИ ІСТОРІЇ

УДК 37:93/94-057.875

Поліна Вербицька

СУЧАСНА ІСТОРИЧНА ДИДАКТИКА: ВІДПОВІДІ НА СУСПІЛЬНІ ВИКЛИКИ

Історична освіта сприяє засвоєнню досвіду минулого та його уроків у проєкції на розв'язання сучасних суспільних проблем. Викликом історичної освіти є наявність в сучасному суспільстві різних за формою і змістом інформаційних потоків з історичною інформацією, що здійснюють значний вплив на масову свідомість та відображають суб'єктивність, недостовірність та тенденційність історичної інтерпретації. Суспільні й освітні потреби стимулюють застосування до процесів навчання історії та суспільних дисциплін нових підходів.

Ключові слова: історична освіта, молодь, історична пам'ять, діалогічний підхід, багато перспективність.

Сучасні процеси глобалізації сприяють посиленню процесів інтеграції світового освітнього простору, який стає дедалі відкритим для міжкультурної взаємодії, міжкультурних контактів та міжнародної співпраці. «Світ розвинув чудову здатність нагромаджувати інформацію й миттєво надавати її у різних формах майже кожному, хто потребує. Це кардинально змінило бізнес, освіту, дім, зайнятість, менеджмент і практично все, що нас оточує»¹. В нових умовах інформаційні технології, а також здатність активно їх використовувати в практичній діяльності стають важливою умовою життєдіяльності та соціальної комунікації особистості. Історична освіта має стати чинником примирення, виховання толерантності, міжкультурного діалогу молодого покоління.

Сучасні підходи до історичної дидактики стали предметом наукового пошуку у працях українських науковців – К. Баханова, С. Ганаби, Л. Зашкільняка, Г. Касьянова, В. Мисана, М. Мудрого, О. Удода, Н. Яковенко та ін. Водночас суспільна актуальність проблеми і вимоги педагогічної практики зумовлюють подальший науковий та практичний розвиток цієї проблематики.

Метою статті є розгляд проблем та актуалізація завдань історичної дидактики в Україні в контексті сучасних суспільних викликів.

Історична освіта сприяє засвоєнню досвіду минулого та його уроків у проєкції на розв'язання сучасних суспіль-

них проблем. Формування колективної історичної пам'яті, створення у сприйнятті молодого покоління цілісного образу історичного минулого національної спільноти, з якою воно себе ідентифікує, є важливою функцією історичною освіти. Модерна національна ідентичність, на думку С. Єкельчика, залежить від установки на «природну» тяглість колективного минулого, теперішнього і майбутнього народу².

На відміну від історичної науки, історична пам'ять є спрощеним сприйняттям минулого членами соціальної спільноти. Порівнюючи історичну пам'ять та історичну науку, французький соціолог початку ХХ століття М. Гальбвак стверджував, що колективна пам'ять складається з численних голосів різних груп, тому вона ненадійна, ефективна лише при повтореннях, усучасне згадуване, тоді як історія – документально підтверджена, має справу з унікальними подіями і критично дистанціюється від сьогодення, а історичний нарратив – монолітний. «Історія як така починається тільки тоді, коли закінчується традиція і соціальна пам'ять тьмяніє і розпадається», – зазначив М. Гальбвак³. Отже, змістом пам'яті є не стільки об'єктивна інформація про події минулого, скільки уявлення його певного образу, суб'єктивне сприйняття та його оцінка окремою особистістю.

У зв'язку з тим, що пам'ятання – це індивідуальний і суб'єктивний процес, «історична пам'ять», на думку дослідників, є сумнівною метафорою. Як зазначила Н. Яковенко, «...людська пам'ять не сягає глибше трьох поколінь, тож ідеться про вигаданий образ минулого – певне «колективне переживання», яке згуртовує спільноту в цілісну одиницю завдяки спільним «спогадам» про нібито єдиного предка, про спільно освоєну/здобуту територію, про спільно пережиті успіхи й невдачі тощо. В цьому сенсі «історична пам'ять», по суті, тотожна мітові, бо вибирає з хаотичного плину суцього якісь певні, потрібні спільноті вартості, а також дає змогу долати тимчасовість і скороминуність життя окремої людини⁴.

Характеризуючи феномен історичної пам'яті, дослідники вказують на її соціальний характер. За М. Гальбваксом, індивіди не можуть зберігати та активізувати особисті спогади, якщо їх не сконструйовано у певних соціальних рамках (сім'ї, релігії, нації) і не підтримано цими групами⁵. А процес запам'ятовування у залежності від об'єкта й технології сприйняття, виключно соціальний, і навіть, і навіть, якщо належить індивіду, то лише декларативно, опосередковано, через його приналежність до соціуму.

Отже, історична пам'ять є важливим чинником інтеграції та консолідації спільноти. Відповідно до теорії французького дослідника П. Нора, колективна пам'ять концентрується і репрезентується у «місцях пам'яті», які мають символічне значення, формуючи і зберігаючи пам'ять суспільства. Створення і усвідомлення індивідами «місць пам'яті» є важливим засобом формування групової ідентичності; а дослідження зміни цих

місць дає змогу зрозуміти зміну історичної самосвідомості й колективної ідентичності певної соціальної групи⁶. У серії книжок П. Нора «Місця пам'яті» охарактеризовано розмаїття французьких пам'ятників, місцевостей як місць пам'яті, що колись були живитою колективною пам'яттю, але згодом перетворилися на інституціоналізовану історичну пам'ять. Можна зазначити, що у цьому сенсі Україна є відкритим музеєм, де мирно співіснують «місця пам'яті», присвячені тоталітарному минулому, а також пам'ятники тим, хто боровся за державну незалежність.

Спільні уявлення про історичне минуле, колективна історична пам'ять є важливою базою інтеграції та консолідації суспільства. Кожен народ має свою історичну пам'ять, яка відрізняє його від інших народів. *Історична пам'ять* – це колективне уявлення про минуле, фундамент національної ідентичності, – зазначила Н. Яковенко⁷.

Враховуючи те, що минуле й надалі є предметом політичних маніпуляцій та засобом суспільної дезінтеграції, суспільне порозуміння та примирення щодо контрверсійних і вразливих сторінок історичної пам'яті є важливим завданням освіти. Зокрема, пам'ять про Другу світову війну є найбільш суперечливою сторінкою історії в колективній пам'яті, об'єктом гострих суспільних дискусій, маніпулювання якою спричиняє суспільну дезінтеграцію. Відтак історична освіта може стати важливим чинником інтеграції сучасного суспільства у контексті пошуку адекватних засобів для розв'язання проблеми конфлікту історичної пам'яті.

Проблеми довкола історичної пам'яті та ситуації, що історично склалася в Україні, деякі дослідники пояснюють геополітичним становищем українських земель між Сходом і Заходом. Зокрема, Н.Яковенко зазначила, що «Простір, який сьогодні є територією України, впродовж багатьох віків членували постійно зміщувані внутрішні кордони: між мовними та етнічними групами, державами, релігіями, політичними та культурними системами, ареалами відмінних економічних укладів. Це зробило його яскраво вираженою контактною зоною з вельми строкатим спектром соціокультурних феноменів»⁸.

На підтвердження зазначеного вище М. Рябчук пише про дві України, де існують різні світи, різні цивілізації, що відрізняються способом мовлення і способом мислення місцевих жителів, які орієнтуються на цілком інші культурні моделі, цивілізаційні й географічні центри, сповідують інші, принципово непримирненні й непокдані між собою історичні міфи та наративи, бачать не тільки минуле, а й майбутнє краю цілком інакше⁹.

Водночас слушною є думка Олі Гнатюк про те, що поняття Європи і Азії, Заходу і Сходу означають набагато більше, аніж звичайні географічні терміни. «Їм занадто часто, навіть у наукових працях, приписують ціннісні поняття (Європа = демократія / цивілізація / індивідуалізм, Азія = деспотизм / вар-

варство / колективізм). Отой семантичний надмір відіграє організаційну роль у конструюванні Іншого / Чужого, що не визнає вартостей певної спільноти. Приписування рис європейскости або азійскости, східности або західности є емоційно навантаженим – це *othering* [іншування – П.В.], що його супроводжує формування стереотипів; воно також дає змогу обрентувати домінування над Іншим / Чужим»¹⁰.

Відтак формування історичної пам'яті українського суспільства супроводжується цілим рядом проблем, серед яких найважливішими є проблема визначення особистістю власної ідентичності в різноманітному й суперечливому світі; позитивне сприйняття та повага до вибору іншої людини, інтеграція та консолідація спільноти на основі загальнолюдських цінностей.

Процес засвоєння особистістю досвіду минулого, його історичної пам'яті формується за допомогою різних джерел – усної історії (членів родини, свідків подій), засобів масової інформації, творів мистецтва тощо. Зокрема, власні спогади про події або уявлення про них, сформовані історичною наукою, мають тенденцію витіснитися яскравішими і виразнішими образами художньої літератури чи кінематографу¹¹.

Реальним викликом історичної освіти є наявність в сучасному суспільстві різних за формою і змістом інформаційних потоків з історичною інформацією, що здійснюють значний вплив на масову свідомість та відображають суб'єктивність, недостовірність та тенденційність історичної інтерпретації. До них можна віднести історичні програми, науково-популярні передачі, популярні журнали, документальні та художні фільми на історичну тематику. Задовольняючи певні політичні чи комерційні інтереси, засоби масової інформації формують міфологізований образ історії.

Відповідно в сучасних соціокультурних умовах при формуванні змісту історичної освіти важливим є застосування інтеркультурного виміру до розуміння сутності явищ історичного процесу, що передбачає орієнтацію особистості на засвоєння цінностей і досягнень багатокультурної спадщини України та світу, позитивне сприйняття та відтворення загальноприйнятних соціокультурних норм, формування на цій основі соціально-комунікативної здатності особистості конструктивного розв'язання конфліктів, відтворення на практиці ненасильницьких моделей поведінки.

Детальне дослідження історичних подій, виявлення позитивного взаємовпливу різних етноконфесійних спільнот, критичний аналіз та відкрита дискусія вразливих і контроверсійних питань сприяє подоланню соціальних упереджень та стереотипів. Отже, історична освіта має стати чинником примирення, виховання толерантності, міжкультурного діалогу молодого покоління. Міжкультурний діалог в історії сприяє розумінню соціальних відносин минулого, їхніх причин, наслідків, впливу на сучасне і майбутнє.

Суспільні й освітні потреби стимулюють застосування до процесів навчання історії та суспільних дисциплін нових підходів. Вивчення історії має на меті розвиток критичного ставлення особистості до інформації на основі роботи із різними історичними джерелами, які містять різні інтерпретації минулого. Для того, щоб уявлення про ту чи іншу подію були повноцінними і достовірними, у процесі роботи з історичним матеріалом слід залучати різні види джерел (текстові, візуальні, статистичні тощо).

Історичне джерело має слугувати засобом пізнання тієї чи іншої людини, історичного середовища, суспільства загалом. Письмові джерела є одним із найбільш звичним видом історичних джерел (свідчення очевидців та учасників подій, газетне повідомлення, офіційний документ, думка дослідника тощо). Активне використання візуальних джерел (карти, карикатури, фотографії, плакати тощо), а також робота із статистичними джерелами, свідченнями очевидців, усною історією, офіційними документами та поглядами істориків сприяє набуттю різноманітних умінь та навиків історичного аналізу. Важливим історичним джерелом є усна історія, яка відображена у спогадах учасників історичних подій (мемуари, щоденники, інтерв'ю, листи тощо).

Важливою умовою є використання багатоперспективності у викладанні історії, що передбачає розгляд певної історичної проблеми з різних кутів зору. Історичний процес слід сприймати як багатовимірне явище. А тому загальноприйнятим підходом сучасної історичної освіти є відхід від однобокого традиційного тлумачення історичних джерел і особливо текстових, які містять оцінки історичних подій і процесів. Оцінка історичного факту завжди має різні інтерпретації.

Як зазначає Роберт Страдлінг, «багатоперспективність у контексті викладання історії спрямована на досягнення декількох речей: для отримання більш повного та широкого розуміння історичних подій із урахуванням подібностей та розбіжностей точок зору усіх зацікавлених сторін; для глибшого розуміння історичних зв'язків між народами, транскордонними сусідами або більшістю й меншин у межах національних кордонів; для отримання чіткого уявлення динаміки стосунків між народами та суспільними групами, що перебувають у взаємній залежності та взаємозв'язках»¹².

Відтак важливою умовою критичного аналізу історичних джерел є використання багатоперспективності у вивченні історії, що передбачає розгляд певної історичної проблеми з різних кутів зору. Аналізуючи документи, які можуть представляти різні позиції та кути зору, доцільно здійснити порівняння різних описів, шукаючи відмінності та подібності у фактах, а також судження, що виражають певні погляди або думки. З'ясування відмінностей у трактуванні одного ж історичного факту чи події та причин такої оцінки (неповна інформація, суб'єктивність, різний досвід, певна релігійна чи політична приналежність тощо)

сприяє формуванню здатностей аналітичного та критичного мислення, дають можливість формулювати об'єктивні, зважені та незалежні судження при оцінці історичних явищ.

Через дослідження різноманітних перспектив інтерактивне навчання історії може сприяти емоційному розвитку особистості, розумінню культурних особливостей та почуття приналежності до спільноти. Уміння та навички, вироблені засобами проблемного підходу до роботи з вразливими питаннями минулого є головними життєвими здатностями для успішної взаємодії молодого людини в сучасному суспільстві.

Важливою складовою в структурі історичної свідомості особистості є ціннісно-мотиваційний компонент. Цей компонент може формуватися через усвідомлення різних варіантів етнічної та релігійної приналежності, почуття зв'язку із малою батьківщиною, наступність культурних та історичних традицій. Разом з тим громадянська ідентичність має включати сприйняття себе, власного оточення, спільноти, суспільства, світу у зв'язку з образом України, через усвідомлення ролі країни в світовому масштабі, ціннісні ставлення до держави, громадянства, до своїх громадянських обов'язків.

Історична освіта базується на системі цінностей, які через культуру, традиції, філософію визначають спрямування виховних зусиль у процесі становлення особистості. Аксиологічний компонент історичної освіти, який має на меті формування емоційної культури особистості, представлений базовими загальнолюдськими та демократичними цінностями та визначається мотивами та установками особистості. Формування позитивного ставлення до загальнолюдських цінностей включає визнання універсальності основних прав людини, повагу до людської гідності та свободи, повагу до різноманітності, усвідомлення важливості діалогу в демократичному суспільстві, солідарність, заперечення ксенофобії та дискримінації.

Висока емоційна культура та позитивна мотивація особистості у процесі вступу у діалог культур дає змогу сформувати її ціннісне ставлення до культури і традицій різних етноконфесійних спільнот, готовність до трансляції цінностей іншим членам суспільства, долати можливі негативні наслідки суспільної взаємодії. Здатності до саморозвитку є необхідною умовою особистої мобільності та можливості віднайти шляхи конструктивної взаємодії.

Відповідно до цього результатом ефективної реалізації змісту та методики історичної освіти визначено формування позитивних ставлень молоді, формування її громадянської ідентичності, що не заперечує збереження інших ідентичностей, які базуються на спільній ціннісній основі.

Навчання історії має забезпечувати можливості дослідження шляхів формування різних ідентичностей, історико-

культурної спадщини, цінностей та моделей поведінки людей у минулому; а на цій основі формувати свідому особистість, якій притаманне позитивне ставлення та сприйняття різноманітності та здатність до незалежного вибору.

Реалізація діалогічного підходу засобами історичної освіти має на меті формування, збереження, трансляцію і розвиток культурних норм, цінностей, знань і смислів, сприяючи інтеграції, соціальній консолідації, що є важливим суспільним запитом навчальному закладу на підготовку особистості до ефективної життєдіяльності.

Водночас діалогічність як концептуальний підхід в історичній освіті розглядає знання не як самоціль, а гнучкий та творчий продукт, що виникає у процесі діалогової взаємодії її учасників, та перебуває у стані постійної зміни та перегляду. «Переломлюючись крізь призму індивідуального світовідчуття, світобачення, світорозуміння минулого життя епох, знання перетворюються на засіб розвитку особистості, і носять незавершений, відкритий для подальших інтерпретацій характер», – зазначає С. Ганаба¹³.

Саме тому важливим завданням історичної освіти є формування критично мислячої особистості, яка здатна критично оцінити минуле і сучасне, розуміти та поважати відмінності іншої людини, виявляти готовність до конструктивного діалогу та здатність здійснити усвідомлений вибір на базі стійких ціннісних орієнтацій.

Завданням історичної дидактики в сучасних умовах визначено нами підготовку молодого покоління до життя у багатокультурному суспільстві, до успішного виконання певних соціальних ролей, що потребує відповідних знань та навичок соціальної комунікації на основі загальноприйнятих суспільних цінностей і традицій. Саме у процесі розвитку системи ставлень особистість набуває нової якості – суб'єктності, що виявляється, коли індивід діє в суб'єктно значущій ситуації.

Історична освіта покликана забезпечувати можливості для молоді досліджувати шляхи, яким чином минуле допомагало формувати різні ідентичності, спільні культури, цінності і формувати толерантне ставлення особистості до різноманітності. Молоді люди мають не лише отримувати знання про історичні події, але й бути готовими до конструктивного діалогу з представниками різних культур, носіями різної історичної пам'яті, виробити толерантне ставлення до них, повагу до їх поглядів та уподобань.

Отже, у процесі історичної освіти молоді відбувається формування культури поведінки, умінь та способів їх реалізації у суспільстві. Нами виділено такі здатності, яких студенти мають змогу набути у процесі історичної освіти, а саме: вміння висловлюватися, аргументувати та відстоювати власну позицію, вміння обирати і досліджувати історичну проблему;

вміння критично аналізувати історичні джерела з позиції багатоперспективності, первинності, упередження та суб'єктивності, історичної точності; оволодіння методами обробки інформації, її класифікації та систематизації; навички моделювання, проектування, прогнозування дослідницького процесу; вміння формулювати запитання; узагальнювати інформацію та формулювати висновки про історичне явище, подію; у процесі історичного дослідження застосовувати сучасні комунікаційні та інформаційні технології.

Це передбачає набуття студентами знань та навичок аналізу та рефлексії (розуміння соціокультурних процесів, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, висловлювання та аргументація самостійних суджень, критичний аналіз суспільних проблем); формування позитивного ставлення до демократичних цінностей та принципів; набуття навичок досягнення компромісу та консенсусу засобами діалогу; вміння приймати виважене рішення та здійснювати усвідомлений вибір та; вміння оцінити власну участь у суспільних справах.

Професійні якості викладачів історії є важливою умовою ефективності освітнього процесу. Для того, щоб долати стереотипи, необхідні знання, бажання ці знання набувати і застосовувати, особистісна мотивація саморозвитку особистості.

У цьому контексті вважаємо за доцільне визначити основні компетентності викладача, необхідні для навчання і виховання молоді в сучасних умовах. Зокрема, теоретична і практична готовність та позитивне ставлення до здійснення професійної діяльності в полікультурному середовищі; достатній рівень знань для розуміння природи історичної і культурної спадщини, наявність комунікативної, діалогової здатності, уміння розв'язувати ціннісні суперечки у полікультурному просторі навчального закладу і суспільства; володіння діалоговими стратегіями, враховуючи різні історико-культурні позиції; наявність проектних і дослідницьких здатностей; вміння рефлексії мислення і поведінки, здатність долати власні стереотипи; формування власного уявлення про події минулого; врахування соціокультурних особливостей і потреб студентів; вміння визначати власну ідентичність і навчати цьому вихованців; вміння створювати простір діалогу на занятті, у навчальному закладі, спільноті.

Ці здатності виявляються у високій чутливості особистості до проблем полікультурного середовища, творчому осмисленню та позитивному сприйнятті суспільних змін, переосмисленню своєї позиції, що реалізується у власній готовності до змін, особистого професійного удосконалення. Це дає змогу не лише розвинути відповідні здатності в студентів, адаптувати їх до реалій сучасного світу, але й сприятиме у вирішенні власних особистісних і професійних завдань. Дане дослідження не вичерпує порушеної проблеми, відтак подальші наукові пошуки мають неабиякий потенціал у розвитку сучасної історичної дидактики в Україні.

Примітки:

1. Драйден Г. Революція в навчанні / Г. Драйден, Дж. Вос ; пер. з англ. – Львів : Літопис, 2005. – С. 37.
2. Єкельчик С. Імперія пам'яті. Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві / С. Єкельчик. – К. : Критика, 2008. – С. 26.
3. Halbwachs M. The collective memory / M. Halbwachs ; trans. francis J. Ditter, Vida Jazdi Ditter. – New York, 1980. – С. 53.
4. Яковенко Н. Вступ до історії / Н. Яковенко. – К. : Критика, 2007. – С. 334.
5. Halbwachs M. The collective memory / M. Halbwachs ; trans. francis J. Ditter, Vida Jazdi Ditter. – New York, 1980.
6. Нора П. Всемирное торжество памяти / П. Нора // Неприкосновенный запас. Дебаты о политике и культуре. – 2005. – № 2-3 (40-41). – С. 37-51.
7. Яковенко Н. Вступ до історії. – С. 375.
8. Яковенко Н.М. «Україна між Сходом і Заходом»: проекція однієї ідеї / Н.М. Яковенко // Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVII ст. – К. : Критика, 2002. – С. 334.
9. Рябчук М. Дві України: реальні межі, віртуальні війни / М. Рябчук. – К. : Критика, 2003. – С. 18.
10. Гнатюк О. Прощання з імперією. Українські дискусії про ідентичність / О. Гнатюк ; пер. з польсь. – К. : Критика, 2005. – С. 77-78.
11. Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні / Л. Нагорна. – К. : ІПіЕНД, 2002. – С.27.
12. Strudling R. Teaching 20th-century European History / R. Strudling // Council of Europe Publishing. – Council of Europe, January 2001. Printed in Germany. – P. 141-142.
13. Ганаба С.О. Історична освіта у методологічному фокусі інтерсуб'єктивності: монографія / Світлана Ганаба. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. – С. 33.

History education promotes the assimilation of past experience and lessons learned in its projection to solve contemporary social problems. The challenge of history education is the presence in modern society of different forms and contents of information streams with historical data, which have a significant influence on mass consciousness and reflect subjectivity, inaccuracy and tendencies of historical interpretation. Social and educational needs stimulate the using of new approaches to the processes of history teaching and social science.

Key words: *history education, youth, history memory, dialogical approach, multiperspectivity.*

Отримано: 16.10.2013